

ISPAN TILSHUNOSLIGIDA TRANSPOZITSIYA
HODISASI HAQIDA QARASHLAR

Satimova Madinabonu Shuxrat qizi

*O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
mustaqil izlanuvchisi*

Annotatsiya. Ushbu maqolada ispan va o'zbek tillarida mustaqil so'z turkumlarining bir biriga ko'chish hodisasi (transpozitsiya) konversiya, transpozitsiyaning hamkorligi asosida tahlil qilingan. Bundan tashqari ispan va o'zbek tillarida mustaqil so'z turkumlarining ifodalanishi, mustaqil so'zlarning va qo'shimchalarning tavsifi usullarni qo'llash haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, ispan va o'zbek tillarida mustaqil so'zlarning qo'llanilishida tilning analitik qurilmalarni vujudga keltirishda andoza vazifasini o'tashiga doir tahliliy ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Mustaqil so'z, ot, sifat, son, ravish, olmosh ,fe'l, konversiya, transpozitsiya.

Аннотация. В статье анализируется явление переноса самостоятельных групп слов друг в друга (транспозиция) в испанском и узбекском языках на основе взаимодействия конверсии и транспозиции. Кроме того, обсуждается выражение самостоятельных групп слов в испанском и узбекском языках, использование методов описания самостоятельных слов и суффиксов. Также представлены аналитические данные о роли языка в создании аналитических структур при употреблении самостоятельных слов в испанском и узбекском языках.

Ключевые слова: самостоятельное слово, существительное, прилагательное, число, наречие, местоимение, глагол, конверсия, транспозиция.

Abstract. The article analyzes the phenomenon of transfer of independent word groups into each other (transposition) in Spanish and Uzbek languages based on the interaction of conversion and transposition. In addition, the expression of independent word groups in Spanish and Uzbek languages, the use of methods for describing independent words and suffixes are discussed. Analytical data on the role of language in creating analytical structures when using independent words in Spanish and Uzbek languages are also presented.

Key words: independent word, noun, adjective, number, adverb, pronoun, verb, conversion, transposition.

Transpozitsiya nazariyasini birinchi marta Balli, uning individual tomonlarini O.Jespersen, A.Seshe, A.Frey yaratgan. Sharh Balli shveytsariyalik taniqli tilshunos, F. de Sossyurning shogirdi, zamonaviy funksional stilistikaning asoschilaridan biri,

soʻzlashuv nutqini oʻrganishga asos solgan. Balli klassikaga aylangan ushbu asarida stilistikaning asosiy vazifalari til vositalarining muloqot sohalari boʻyicha taqsimlanishini va inson his-tuygʻularini ifoda eta oladigan hissiy rangdagi nutqni oʻrganish ekanligini koʻrsatadi. S. Ballining kitobi fransuz va boshqa Gʻarbiy Yevropa tillari mutaxassislari, shuningdek, stilistika nazariyasi bilan shugʻullanuvchilar uchun zarur qoʻllanmadir. L.Tenier birinchi darajali transpozitsiya (soʻz yoki oʻzaklarning nutqning bir qismidan ikkinchisiga tarjimasi) va ikkinchi daraja (gaplarni vazifasiga tarjima qilish) oʻrtasidagi farqni ajratib koʻrsatish (“tarjima” deb ataladi) turlarining tavsifini berdi (ot, sifat, qoʻshimcha). Transpozitsiya gʻoyasi transformatsion usulning markazidadir. Sovet tilshunosligida transposition soʻz shakllantirish, sintaktik masalalari munosabati bilan oʻrganilmoqda gullar, semantik sintaksisi trope nazariyasi va boshqalar (E. S. Kubryakova, V. G. Gak, P. A. Soboleva va boshqalar tomonidan ishlari).[Balli S.,1955] . Konversiya (lot. Conversiō “davolash”, “oʻzgartirish”) – soʻz yasash usuli, boshqa fleksiyon paradigmasida asoslarni almashtirish orqali yangi soʻzlarni shakllantirishdir. Konvertatsiya soʻz yaratish usuli sifatida koʻp morfemalar boshqa tillarda , masalan, ingliz yoki xitoy tillarida keng tarqalgan. Transpozitsiya hodisasi oʻzbek tilida boʻlgani kabi ispan tilida ham qayd etiladi.

Soʻz turkumining koʻchishi – transpozitsiya deganda, maʼlum bir turkumga mansub soʻzning oʻziga xos boʻlgan atash, vazifa semasini kuchsizlantirib, boshqa soʻz turkumiga xos semantik va grammatik belgiga ega boʻlishi tushuniladi. Turkiy tillarda soʻz turkumi birbiridan qatʼiy chegaralanmaydi, ular uzviy aloqada, bir butun sistemani tashkil etadi. Bu sistema qismlari dialektik mantiqdagi “oraliq uchinchi” qonuniyatidan kelib chiqqan holda gibrid soʻz sifatida baholanadigan, har ikki siraga xos semantik-grammatik belgini oʻzida saqlovchi, bir turkumdan ikkinchi turkumga koʻchish bosqichida turuvchi soʻzlar bilan uzviy bogʻlanadi. Mustaqil soʻzlar orasidagi oʻzaro munosabat va ularning bir-biriga koʻchishi leksema sememasidagi taraqqiyot natijasida yuzaga kelib, koʻchishning nutqiy va lisoniylikdagi farqlanadi. Nutqiy koʻchishda nutqiy koʻchma maʼno ifodalanadi. Masalan, Birni koʻrib fikr qil, birni koʻrib shukr qil gapida son turkumiga mansub (bir) soʻzi vaqtincha ot turkumi vazifasida kelmoqda va bu oʻtkinchi, nutqiy hodisa. Lisoniy koʻchishda soʻz bir turkumdan boshqa turkumga butunlay oʻtib ketadi, transpozitsiya hodisasi yuz beradi. Transpozitsiya konvertatsiya va leksiklashuvni oʻz ichiga olganligi sababli va soʻzlarning grammatik shakllari leksiklashtirilganda, ikkinchisi asoslanishi, qoʻshimchalanishi va hokazo boʻlishi mumkin, keyin konvertatsiya, transpozitsiya va leksiklashuv maʼlum bir tarzda bogʻlanadi. Shuning uchun ularni ajratish kerak. Hatto tor maʼnosida ham transpozitsiya konversiyadan koʻra kengroq tushunchadir. Uning ikki xili boʻlib, birinchisida soʻz bir leksigrammatik turkumdan ikkinchisiga oʻtadi, ikkinchisida esa, unga oʻtmasdan, faqat boshqa gap boʻlagi vazifasida qoʻllanadi. Shuning uchun, uning birinchi xususiyatida transpozitsiya konvertatsiya bilan mos

keladi. Biroq konvertatsiya jarayonida soʻz yasash affiksli soʻz hosil qiluvchi oʻzak murakkablashmasdan boradi, koʻchirish esa affiks yasalishi bilan ham mavjud. Shunday qilib, konversiya ajralmas qismi, transpozitsiya turlaridan biridir, shuning uchun baʼzi tadqiqotchilar kabi ularni aniqlash mumkin emas. Asoslash, adverbiallashtirish va boshqalar. Leksiklashuv natijasini ifodalovchi hodisalar konversiya va transpozitsiya bilan bogʻliq. Binobarin, bu hodisalar ham semantik-morfologik-sintaktik (ot va qoʻshimcha soʻzning lugʻaviy shakllaridan yasalganda), ham semantik-morfologik (soʻzning grammatik shakllaridan yasalganda, yaʼni leksiklashuv jarayonida) bilan bogʻlanadi, ikkinchisi soʻz yasash usullari. Bu shuni anglatadiki, transpozitsiya konversiyadan koʻra kengroqdir, shuningdek, ushbu hodisalarga nisbatan asoslash, adverbializatsiya va hokazo hodisalar, chunki konversiyadan farqli oʻlaroq, u nafaqat morfologik, balki sintaktik asoslashni, qoʻshimchalarni va boshqalarni ham qamrab oladi.

Transpozitsiya taqdim etadigan semiologik muammolar toʻplami Benvenist (2002) taʼkidlaganidek, eslatib oʻtamiz, barcha maʼno beruvchi tizimlar oʻz birliklari sifatida belgilarga ega emas, yaʼni ular til belgilarida kuzatilganidek, oʻzaro bogʻlanish imkoniyatidan mustaqil ravishda maʼnoga ega boʻladigan birliklar emas. Masalan, musiqiy shkala maʼno anglatmaydigan birliklarning oʻziga xos artikulyatsiyasidan iborat.

Tasviriy sanʼatda esa yana bir boshqa oʻzgaruvchanlikni kuzatish mumkin: ha, unda maʼnolar mavjud, biroq ular hech qanday obʼektga bir maʼnoda toʻgʻridan-toʻgʻri ishora qilmaydi, balki muallif tomonidan yaratilgan tizim ichida oʻz maʼnosini hosil qiladi. Til tizimida esa buning aksi kuzatiladi: undagi maʼno aloqasi barcha foydalanuvchilar tomonidan deyarli bir xilda qabul qilinadigan umumiy konvensiya asosida shakllanadi. Bu nuqtada muhim bir fakt shundaki, til semiologik jihatdan imtiyozli tizim hisoblanadi; uni bilish aloqa, madaniyat va jamiyatni shakllantirish imkonini beradi.

Bu birliklarning ekvivalent emasligi tizimlar orasidagi aloqalarning ham ekvivalent boʻlmasligiga olib keladi. Ispan olimi Benvenist uch turdagi munosabatlarni ajratib koʻrsatadi:

“De engendramiento: tiene lugar entre dos sistemas distintos aunque de igual naturaleza, el segundo de los cuales está construido a partir del primero y ejerce, en sincronía con este, una función específica (i.e. el alfabeto normal engendra el alfabeto Braille)”.

De homología: aparece cuando se instaura una correlación entre las partes de dos sistemas semióticos; la naturaleza de la conexión es variable; puede ser de orden conceptual (i.e. la que estableció Panofsky entre arquitectura gótica y pensamiento escolástico) o de orden poético (i.e. perfumes, colores y sonidos se corresponden en el universo literario de Baudelaire), puede establecerse por intuición o a través del

razonamiento, puede ser estructural o sustancial”.

“De interpretancia: es la relación que especifica a la lengua y le otorga su preeminencia sobre los otros sistemas. A diferencia de éstos que deben ser articulados por un sistema distinto a ellos mismos (por ejemplo, valiéndose sólo de luces rojas, amarillas y verdes es imposible explicar las significaciones y el funcionamiento del semáforo²), la lengua se basta a sí misma para articularse (por ejemplo, la frase que acabamos de producir). Es el sistema interpretante de todos los otros sistemas semióticos, incluso de ella misma”.

Bu shuni anglatadiki, transpozitsiya konversiyadan ko'ra kengroqdir, shuningdek, ushbu hodisalarga nisbatan asoslash, adverbializatsiya va hokazo hodisalar, chunki konversiyadan farqli o'laroq, u nafaqat morfologik, balki sintaktik asoslashni, qo'shimchalarni va boshqalarni ham qamrab oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kubryakova E. S. Derivatsiya, transpozitsiya, konvertatsiya // Tilshunoslik. 1974. - No 5. - S. 64–76.
2. Levkovskaya K. A. So'z yasalihi va uning grammatika bilan aloqasi haqida // Til nazariyasi va tarixi masalalari. - M., 1952. - S. 153-182.
3. Базарова, Ш. Ш. (2022). KOREYS ADIBASI SHIN KYON SUK IJODINING O'ZIGA XOSLIGI XUSUSIDA. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 5(3).
4. Zemskaya E. A. Zamonaviy rus tili. So'z yaratish / E. A. Zemskaya. - M.: Ta'lim, 1973. - 304 b.
5. Баёнханова, Ирода Фуркатовна (2022). ХИКМАТ АРБОБЛАРИНИНГ ТУРЛИ ТИЛДАГИ МУЛОҚОТ ОДОБИНИ ИФОДАЛОВЧИ МАҚОЛЛАР ҲАҚИДАГИ ФИКРЛАРИ (ЎЗБЕК ВА КОРЕЙС ТИЛЛАРИ МИСОЛИДА).. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (Special Issue 24), 555-565.
6. Lopatin VV Ruscha so'z yasalihi tizimida nol affiksatsiyasi // Vopr. tilshunoslik. - 1966. - No 1. - S. 76–87.
7. Nikienko I. V. Zamonaviy rus tilidagi sifatdoshlar: (denominativ shakllanishlar asosida): dis. samimiy. filol. Fanlar / I. V. Nikienko. - Tomsk, 2003. - 310 b.
8. Ирода Фуркатовна Баёнханова (2022). КОРЕЙС ВА ЎЗБЕК ТИЛИДАГИ ПАРЕМИОЛОГИК БИРЛИКЛАРИНИНГ ҚИЁСЛАБ ЎРГАНИШИ. Scientific progress, 3 (3), 265-269.
9. AUMONT, Jacques. La imagen. Barcelona: Paidós, 1992. BENVENISTE, Émile. “Semiología de la lengua”. In: _____. Problemas de lingüística general II. México: Siglo XXI, 2002 (1974).
10. FISETTE, Jacques. Introduction à la sémiotique de C. S. Peirce. Montreal: XYZ, 1990.
11. METZ, Christian. “Le film de fiction et son spectateur (Etude métapsychologique)”. In : AA.VV. Psycanalyse et cinéma. Communication n° 23, 1975.